

Я.С. Патапенка

САЛАМЕЯ РУСЕЦКАЯ ЯК ПАЧЫНАЛЬНІЦА БЕЛАРУСКАГА ЛЕКАРСТВА

SALOMEA RUSIECKA AS A FOUNDRRESS OF HEALING IN BELARUS

Артыкул прысвечаны легендарнай жанчыне – Саламеі Русецкай, якую можна па праву лічыць першай жанчынай-лекаркай на тэрыторыі былога Вялікага Княства Літоўскага. На аснове мемуараў «Авантуры майго жыцця» мы знаёмімся не толькі з рознымі людзьмі, якія сустракаліся Саламеі падчас лячэння хворых, але і з тымі мясцінамі, дзе пабывала Саламея, з тымі падзеямі, сведкай якіх яна была.

Ключавыя словы: лекарства, жанчына-доктарка, акуліст, хваробы вачэй, Рэч Паспалітая, мемуары, падарожжы.

The article is devoted to the legendary woman Salomea Rusiecka, who can be considered to be the first lady healer in the former Grand Duchy of Lithuania. Based on the memoirs «The adventures of my life» we get acquainted with different people, whom Salomea Rusiecka met when she treated patients, as well as the places she visited and the events she witnessed.

Keywords: healing, lady-doctor, oculist, eye disease, Crown of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, Rzeczpospolita, memoirs, travel.

Науч. рук. – И.В. Олюнина, кандидат исторических наук, доцент БГУ, Минск, Беларусь.

У 2018 годзе азначаецца 300 год з дня нараджэння незвычайнай жанчыны – жанчыны-вандроўніцы, этнографа, лекаркі, пісьменніцы – Саламеі-Рэгіны Русецкай-Гальпір-Пільштымавай. Непрадказальны лёс гэтай жанчыны, смелай і знаходлівай, спагадлівай і рызыкаўнай, назіральнай і ўдумлівай нагадвае прыгодніцкі раман, які яна і напісала ў 1760 годзе. Яе мемуары «Пададзенае свету рэха падарожжаў і авантур майго жыцця» напісаны на польскай мове і захоўваюцца ў Нацыянальным музеі Кракава. Першааткрывальнікам рукапісу лічыцца гісторык і медык І. Глятман, які вывучаў дзённяк у канцы XIX стагоддзя. Адным з першых беларускіх гісторыкаў, якія зацікавіліся асобай Саламеі Русецкай, былі Валянцін Грыцкевіч і Адам Мальдзіс. Упершыню твор пабачыў свет у 1957 годзе па-польску [2, с. 35] і ў 1993 годзе па-беларуску. У цудоўным перакладзе Міколы Хаўстовіча ён мае назву «Авантуры майго жыцця» і вытрымаў ужо некалькі перавыданняў. А ў пачатку 2000-х гг. у Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Я. Купалы ішоў спектакль «Саламея» паводле п'есы Сяргея Кавалёва ў пастаноўцы Аляксандра Гарцуева, прысвечаны гэтай незвычайнай жанчыне.

«Авантуры майго жыцця» – гэта займальныя энцыклапедыя звычаяў і нормаў розных народаў, багатая і цікавая крыніца па гісторыі і геаграфіі шэрагу краін Еўропы, шчырае апісанне гарадоў

і краін, дзе пабывала нястомная вандроўніца, аналіз узроўня медыцыны сярэдзіны XVIII стагоддзя і адзіны дакумент, з якога мы даведваемся пра жыццё самой Саламеі. Запісы Саламеі Русецкай – гэта ўражанні ад убачанага і пачутага ў Расійскай імперыі і Рэчы Паспалітай, на землях Асманскай і Свяшчэннай Рымскай імперыяў.

Саламея родам з беларускіх земляў. З мемуараў вядома, што нарадзілася Саламея-Рэгіна ў 1718 годзе ў сям’і Яўхіма Русецкага, у малым веку выдалі яе бацькі замуж з Літвы (у той час так называлі заходнюю частку Беларусі), ваяводства наваградскага, за лекара Якуба Гальпіра, з якім Саламея гэтага ж года паехала ў Стамбул [4, с. 4]. Неабходна адзначыць, што Саламея называе сябе полькай і ўжывае слова Польшча, пазначаючы сваю грамадзянскую прыналежнасць да Рэчы Паспалітай, куды састаўной часткай ўваходзіла Вялікае княства Літоўскае. Мемуары напісаны па-польску, але яны літаральна прасякнуты беларусізмамі. Мова твора насычана характэрнымі для беларускай мовы зваротамі, вялікай колькасцю беларускіх прыказак і прымавак [2, с. 35].

Саламея была вельмі назіральнай, мела дапытлівы розум і неблагія здольнасці да медыцыны. Яна ўважліва назірала за працай свайго мужа, дапамагала яму і вельмі хутка навучылася ад яго вылучваць нескладаныя хваробы вачэй. Паступова яна набіралася вопыту, і ўлады Стамбула дазволілі ёй весці самастойна прыём хворых.

Муж і стары лекар з Ірака сталі добрымі настаўнікамі для Саламеі. Яна вельмі хутка спасцігала таямніцы лекарскага мастацтва, асабліва ўдала ёй давалася лячэнне хваробы вачэй. «З дапамогаю Пана Бога, хоць бы хто і дваццаць гадоў не бачыў, дык і яго вылучу» [4, с. 10] і вылучвала, а паралельна лячыла і іншыя хваробы. Туркі не вельмі ахвотна клікалі да сваіх жонак і дачок лекараў-мужчын, таму Саламея карысталася папулярнасцю ў багатых турчанак. Сам старэйшы імператарскі лекар паважаў Саламею і не раз прасіў яе вылучыць сваіх сваякоў ці вельмі важных чыноўнікаў. Праз нейкі час, пасля ўдалага лячэння ад мочакамённай хваробы сваяка аднаго санюніка, Саламея зноў атрымала права лячыць усіх хворых.

Зайздрасць лекараў-канкурэнтаў прымусіла Саламею з’ехаць з Асманскай імперыі. Муж адмовіўся ехаць з ёю, бо вельмі палюбіў Стамбул. Адна, з 2-х гадовай дачкой, амаль без грошай, Саламея рушыць на Радзіму, у Рэч Паспалітую. Кручатым і доўгім атрымаўся шлях дадому. Усюды, дзе б яна не апынулася, Саламея лячыла людзей. Яе пацыенты былі рознага веравызнання, рознай ступені заможнасці, але гэта не спыняла яе, дапамогу атрымлівалі ўсе. Так, паступова, Саламея набіралася вопыту і папулярнасці. На парозе дадому, у Адрыянополі, Саламея вылячыла шаўца-грэка ад «крывавай дызентэрыі» і сухотаў, вярнула зрок турку і дачцэ хаджы Маргарыта Анастасіі, якая не бачыла больш за 10 гадоў. У горадзе Філіпбей (цяпер Плёўдзіў у Народнай Рэспубліцы Балгарыі) з ёй здарыўся выпадак, які ледзь не каштаваў жыцця. Саламея наведла хворую сямігадовую дачку мясцовага назіра (каменданта). Дзяўчынка памерла праз дзве гадзіны пасля таго, як выпіла некалькі кропель прызначанага ёй эліксіру ад гістоў, які складаўся з альясу, міры, шафрану і сернай кіслаты на вінным спірце. Лекарцы пагражала смерць. Выратавала тое, што ў прысутнасці раз’юшанага бацькі яна выпіла рэшткі лекаў, каб даказаць іх бяшкоднасць. У Сафіі Саламею ўзялі да мясцовага пашы ў гарэм за лекарку з добрай пенсіяй і харчамі. У Сафіі Саламея сустрэлася са сваім мужам, які прыехаў падлячыцца на мінеральныя воды. Ён быў моцна хворы і ўзяў сабе на дапамогу вельмі дасведчанага лекара-італьянца, які трапіў у палон да туркаў і нейкім чынам змог адтуль збегчы. Якуб Гальпір даведаўся, што ягоная жонка практыкуе ў Сафіі і папрасіў, каб яго аднеслі да яе. Саламея не адразу пазнала ў змучанам, схуднелым старым свайго мужа. Пра тое, які аўтарытэт мела Саламея як лекарка, казае тое, што лячыцца знаны доктар Якуб Гальпір хацеў толькі ў яе. Саламея даравала яму ўсё тая крыўда, што мела на яго ў Стамбуле, але лячыць мужа не хацела, бо адчувала недахоп ведаў і практыкі. Саламея вельмі адказна ставілася да сваёй прафесіі, яна часта піла, што прасіла дапамогі ў Бога, Св. Тройцы і Дзевы Марыі ў тых выпадках, дзе не ведала як лячыць. Так было і з хваробай мужа. Яна паставіла яго на нагі, дзякуючы сваёй прыроднай інтуіцыі, набытаму вопыту і ведам. Гальпір з’ехаў, а ёй пакінуў італьянскага лекара. Італьянец навучыў Саламею выпісваць рэцэпты на лацінскай мове з «доктарскімі знакамі», пазнаёміў яе з разнастайнымі фармакалагічнымі прэпіясамі. Ён перадаў ёй свае кнігі, сярод іх лекарка называе кнігу пра лекавыя травы, прыродназлучны навуковы лексікон з вопісам хвароб і лекаў, кнігу Мінзіхта. Дзякуючы італьянцу Саламея прайшла больш-менш сістэматычны курс медычнага навучання.

Неўзабаве з Босніі прыйшла сумная навіна пра смерць мужа. У Сафіі было неспакойна. Войны, якія вялі туркі, вымусілі пакінуць Саламею Сафію і рушыць далей на Радзіму. Знаходжанне ў зоне ваенных дзеянняў для маладой жанчыны было справаю небяспечнай і рызыкаўнай. Яна вылечыла

па загадзе Хайваза Мехмет-пашы трансільванскага князя Йозэфа Ракачы, але пасля была абвінавачана ў шпіёнстве і таму была вымушана бегчы разам з дачкою, слугамі і палонным, якога яна выкупіла раней. Лекарка адплыла з Відзіна ўніз па Дунаі ў горад Рушчук (па-балгарску Русе), дзе стала магутная турэцкая крэпасць. Тут Саламею арыштавалі. Ад смерці яе зноў уратавалі залатыя рукі – яна паспяхова вылечыла сына султанскага скарбніка. Здарылася так, што ў ноч, калі арыштавалі лекарку, вельмі кепска стала дваццацідвухгадоваму сыну скарбніка: цяжкі ацёк павек, твару, языка. Троя русенскіх дактароў нічым не маглі дапамагчы хвораму. За лчэньне ўчылася Саламея, і на трэці дзень малады чалавек змог расплюшчыць вочы, а праз сорак дзён быў абсалютна здаровы.

Усе свае дзеянні па лчэньні хворых Саламея запісвала ў «лекарскую кніжку», якую збіралася падрыхтаваць да друку і выдаць у хуткім часе, таму ў саміх мемуарах яна рэдка апісвала, чым і як яна дапамагала хворым.

Лекарка атрымала дазвол ехаць у Расію. Па дарозе яна абвянчалася са сваім палонным Юзэфам дэ Пільштэмам. Разам яны і прыехалі ў Нясвіж да Міхала Казіміра Радзівіла па мянушцы Рыбанька, які прызначыў Фартуната харужым, а Саламею «доктаркаю». Праз нейкі час Саламея пакідае дачку ў нясвіжскім манастыры бенедыктынак і праз Наваградка, Вільню, Рыгу і Нарву накіроўваецца ў Пецябург. Усюды, дзе спынялася, яна займалася лчэньнем хворых. Так, у якасці ўзнагароды за добрае лчэньне Русецкая атрымала ад жонкі рыжскага каменданта Шацілава Мар'і Юр'еўны рэкамендацыйны ліст у Пецябург да яе брата генерал-маёра С.Ю. Каравулава. Менавіта ў яго і спынілася ў паўночнай сталіцы. І нават аказала жонцы генерала важную паслугу. Падчас знаходжання лекаркі ў Каравулавых генеральша нарадзіла сына, але ў хлопчыка развілася асфіксія. Саламеі ўдалося ажывіць дзіця, накрывшы яго дзежкай – такі спосаб выратавання немаўлят назірала яна ў маладыя гады на сваёй Радзіме, у Наваградскім краі [5, с. 80].

Адразу па прыездзе ў Паўночную сталіцу Саламея вылечвае катаракту ў прачкі царскага двара. Чуткі пра добрую лекарку разнесліся па ўсяму Пецябургу. Гэта наблізіла Саламею да двара імператрыцы Анны Іаанаўны, якая выдала ёй месца пры двары. Прыдворныя дамы звярталіся да яе па дапамогу ахвотней, чым да дактароў-мужчын, гэта, на думку лекаркі, выклікала іх зайздрасць. Яны папракалі Саламею ў тым, што яна не мае дыплама, а значыць, не мае права і лчыць. Па рэцэптах, якія выпісвала лекарка, у прыдворнай аптэцы перасталі выдаваць лекі. Тады Саламея папрасіла сваю пацыентку, жонку капітана Вільдэ, замовіць за яе слова ў Анны Іаанаўны, запэўніваючы, што лчыць будзе толькі хворобы вачэй. Імператрыца паслала слугу да прыдворнага ўрача, каб той дазволіў Саламеі зноў браць у аптэцы лекі. Саламея некалькі тыдняў лчыла хворых і працягвала запісваць усе свае назіранні ў «лекарскую кніжку».

З Пецябургу Саламея па справах накіравалася ў Эстляндзію (цяпер паўночная Эстонія), там зноў трапіла ў небяспечную гісторыю, з якой выратавацца ёй дапамаглі яе смеласць і рашучасць. Заехала яна і ў Вялікае княства Літоўскае. Мужа Саламеі гетман Радзівіл накіраваў служыць на Палесе, у вёску Лахва. Там маладая жанчына хутка засумавала. Яна ўсё ж знайшла прычыну, каб пакінуць палескую вёску: вырашыла накіравацца ў аўстрыйскія Альпы, каб там сустрэцца з бацькамі мужа. Яна меркавала вярнуць тыя грошы, што заплаціла за выкуп мужа з палону. Але ўсю суму не атрымала і напярэдадні родаў апынулася ў цяжкім матэрыяльным становішчы. Выбрацца з грашовых цяжкасцяў дапамог Саламеі выпадак. У Вену прыехала турэцкае пасольства, якое размясцілася побач з гатэлем, дзе спынілася Саламея. Яна адважылася звярнуцца па дапамогу да пасла султана Джаны Алібея. Валодаючы турэцкай моваю, лекарка прывітала пасла і прапанавала лчыць членаў пасольства. Пасол згадзіўся, бо яго спадарожнікаў лчыў аўстрыйскі доктар, які карыстаўся паслугамі перакладчыка, а гэта стварала пэўныя цяжкасці, а часам і непаразуменні. Аўстрыйцы пабачылі, што лекарка карыстаецца павагай у пасольстве і таксама пачалі яе запрашаць да сябе. Саламея вярнула зрок князю Канвенциту, які 10 гадоў быў слепым. Князь шчодро ўзнагародзіў Русецкую 200 чырвонцамі.

Там, у Вене, Саламея нарадзіла сына, якога назвала Францішкам-Ксаверыем. Праз некаторы час, Саламея зазіралася ў дарогу, але зноў трапіла ў самы эпіцэнтр баявых дзеянняў. Толькі розум, рызыка і ўменне ісці на пэўныя хітрыкі дапамаглі ёй з маленькім сынам без страг выбрацца з Сілезіі ў Польшчу. Нахаль, сямейнае жыццё Саламеі з Фартунатам не заладзілася, і праз пару гадоў зноў цяжарная Саламея па справах рушыць у Балгарыю. Па дарозе яна займалася лекарскай практыкай. У сталіцы княства Валахія Бухарэсце ў яе нарадзіўся другі сын, якога назвала Станіславам-Косткам.

Вырашыўшы ўсе справы ў Балгарыі, Саламея пераехала ў Ясы – сталіцу княства Малдова. Тут яна прапрацавала ў якасці прыдворнай лекаркі некалькі месяцаў, а затым пераехала ў невядзілі ўкраінскі горад Камянец-Падольскі, што знаходзіўся ў межах Рэчы Паспалітай. Сюды нястомная падарожніца

сабрала ўсіх сваіх дзяцей, напоўненая спрадвечным мацярынскім жаданнем аддаць ім усю ласку і цеплыню свайго неспакойнага сэрца. Нядоўга Саламея жыла спакойна, вандроўная натура клікала яе ў чарговую авантуру, але камендант замка генерал Дамінік Бякерскі не хацеў вяртаць ёй грошы і пашпарт. Пераапануўшыся ў чужое адзенне, Саламея ў 1743 годзе ўцякла з Камянца-Падольскага. Зноў Варшава, Пецярбург, Кіеў. Няўдалае каханне, смерць старэйшага сына, але нішто і ніхто не можа спыніць нястомную падарожніцую і ў сталым узросце Саламея зноў паехала ў Стамбул і засталася там. За сорок дзён яна вылечыла знатную турчанку ад слепаты і вярнула зрок яшчэ некалькім важным чыноўнікам і сёстрам султана Мустафы III Айшэ і Асму. Яе парады і дапамога былі патрэбныя і ў султанскім гарэме, куды яе часта запрашалі. Неўзабаве Русецкая стала прыдворнай лекаркай гэтага гарэма. У 1760 годзе яна «... паехала морам у Егіпет, каб адпачыць і паглядзець свету, бо мне лягчэй у чужым і далёкім краі, чым быць пакрыўджанаю, вярнуўшыся з Егіпта, мела намер з дапамогаю Пана Бога быць у Ерусаліме» [4, с. 245]. Ажыццявіла яна свой намер ці не, невядома, як невядомы і далейшы яе лёс. Некаторыя даследчыкі ўвогуле сумняюцца ў рэальным існаванні такой жанчыны [3, с. 72].

З дзённіка прасочваецца заўсёднае імкненне аўтаркі ўзбагачаць свае веды. Саламея назапашвала прыёмы лекавання яшчэ змалку ў беларускай вёсцы, вучылася ля свайго першага мужа, доктара па спецыяльнасці, у «вавілонскага» лекара, доктара-італьянца – усюды, дзе толькі магла. Паказальна, што бурнае, насычанае жыццё правёў не мужчына-афіцэр, шукальнік прыгод, а жанчына, якая змагла набыць спецыяльнасць і займала пэўнае грамадскае становішча ў той час, калі жанчыны не мелі ніякіх сацыяльных правоў, асабліва на Усходзе [1, с. 34].

Сама Саламея так вызначае свой поспех у лекарскай справе: «Я таму карысталася поспехам у людзей, што па-чалавечы абыходзілася з імі і вельмі імкнулася, каб дасканала сваё рамяство ведаць, і пачало шмат людзей лячыцца ў мяне» [4, с. 11]. А было ёй усяго толькі 17 гадоў!

Літаратура

1. Грыцкевіч В. П. Адыеся наваградскай лекаркі: Саламея Русецкая. Мінск, 1990.
2. Кашанкова Л. Славутыя дзяячкі Гродзеншчыны // Алеся. 2010. № 10. С. 35–36.
3. Масляніцына І., Багадзяж М. Аўтар загадкавай кнігі // ЖЖ. 2010. № 1. С. 72.
4. Пільштынова С. Авантуры майго жыцця: раман. Мінск, 1993.
5. Смолік А. Саламея Рэгіна Русецкая: лекарка, вандроўніца, феміністка. Роля і ўплыў жанчын на развіццё грамадскага і прыватнага жыцця ў XVIII ст. // Народная асвета. 2014. № 2. С. 78–83.